

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Tikka, Marko; Karonen, Petri

Title: Säätyjen edustajat, parlamentarismen puolustajat

Year: 2014

Version:

Please cite the original version:

Tikka, M., & Karonen, P. (2014). Säätyjen edustajat, parlamentarismen puolustajat. In P. Karonen, & A. Räihä (Eds.), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen: Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900-1960* (pp. 229-247). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. *Historiallisia tutkimuksia*, 267.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Marko Tikka ja Petri Karonen

Säätyjen edustajat, parlamentarismin puolustajat

Johdanto

Edustuslaitos instituutiona ja kansan mahdollisuus osallistua valtiopäivätoimintaan ymmärrettiin 1800- ja 1900-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa merkittävinä oikeuksina ja ylpeydenaiheina. Kyseiset teemat erottivat varsinkin 1900-luvun alun hankalina vuosina suomalaisen yhteiskunnan venäläisestä. Erityisenä ylpeydenaiheena korostettiin valtiopäiväinstituution pitkää ikää. Kun sääty-yhteiskunta ja sen ylläpitämä säätyedustuslaitos siirtyivät ajasta iäisyyteen, laadittiin niistä neljännesvuosisadan aikana moniosaisia ja yksityiskohtaisia kuvauksia, varsinaisia mammutteja. Julkaisujen painopiste oli autonomian ajan nelisäätyisen edustuslaitoksen vaiheiden kirjaamisessa, sillä aatelissäätynä⁹²⁰ lukuun ottamatta muut säädetyt saivat jopa tuhansien sivujen laajuiset historiaesitykset, joissa esiteltiin eri ryhmien toimintaa ja matrikelimaisesti yksittäisiä valtiopäiväedustajia.⁹²¹

Yksikamarinen eduskunta edusti osalle suomalaisia poliittisen päätöksenteon demokratisoitumista. Sen sijaan osa vanhoista eliittiryhmistä ja sivistyneistöstä piti eduskuntaa arvaamattomana ja ennustamattomana päätöksentekijänä, joka muutti aiemman säätyjärjestelmän ylevän yhteisten asioiden hoidon rahvaanomaiseksi riitelyksi ja yhteiseen hyvään pyrkineen kansallisen politiikan yhteiskuntaluokkien väliseksi peliksi ja jopa veriseksi kamppailuksi. Tämä käsitys heijastui *Omassa Maassa* varsinkin 1920-luvun kirjoituksissa. Osittain oli kyse myös lähihistoriasta kertomisen vaikeudesta: miten kuvata nopeaa kehitystä, josta vallitsi hyvin erilaisia tulkintoja? Toisen maailmansodan jälkeisissä kirjoituksissa puolestaan näkyi hieman yllättävää tulkintojen moninaistumista.

Tätä artikkelia varten on luettu *Oman Maan* valtiopäiviä ja kansanedustusta käsittelevät artikkelit sekä koko joukko muita kirjoituksia, joissa edustuslaitos ja sen erityispiirteet ovat tulleet esille.⁹²² Kirjoituksessa tarkastellaan sitä, miten kansanedustuslaitosta kuvattiin historiallisena toimijana, millaisia elementtejä, asioita ja henkilöitä korostettiin ja miten ne heijastelivat aikakauden historiakäsityksiä tai poikkesivat niistä.

Osallistuminen oikeutena, mutta hallitsijan armosta

Ensimmäisessä *Oman Maan* painoksessa valtiopäivätoiminnasta kirjoitti eniten päätoimittaja E. G. Palmén, jolla oli pitkälinen oma käytännön kokemus säädystä ja tutkijan näkemystä aiemmiltakin ajoilta. Hän loi kuvaa muun muassa siitä, kuinka Ruotsi muuttui maakunnista valtioksi, ja kuinka "odalmiehet eli omaperäistalonpojat" päättivät yhteisistä asioista käräjillä. Suomalaisille oli onni saada olla mukana, koska sillä tavoin Suomi kytkeytyi läntiseen maailmaan. Nämä seikat olivat toki aivan tuttuja

Palménin monista muistakin samaan painokseen kirjoittamista teksteistä, mutta tiettyjä teemoja oli hyvä toistaa aina tilanteen niin salliessa.⁹²³

Palménin kirjoitustavassa huomiota herättää se, kuinka hän puhuessaan esimerkiksi keskiajan Ruotsista ja Euroopasta viittasi toistuvasti kansalaisiin ja kansanedustajiin, vaikka aikakauden asiantuntijana hän tiesi, etteivät mainitut käsitteet vastanneet oman aikansa todellisuutta.⁹²⁴ Sinänsä "kansa" oli ollut jo varhain yksi fennomaanien keskeisimmistä poliittisista käsitteistä, joten ajatus siirrettiin näin suoraan edustuslaitoksen tarkasteluun.⁹²⁵

Kuva suurvaltakauden Ruotsin valtiopäivistä ja varsinkin 1680-luvulla tapahtuneesta itsevaltiuteen siirtymisestä puolestaan oli lohduton:

"Epäjärjestys oli päässyt vallalle; tarmokasta johtoa tarvittiin, ja kuningas anasti yksinvallan. Eduskunta, joka eripuraisuudellaan ja heikkoudellaan oli edistänyt tätä muutosta, sai Kaarle XI:n aikana äänettömänä suostua hallitsijan vaatimuksiin. Kaarle XII ei edes kutsunut sitä kokoon."⁹²⁶

Kirjoitusajalla tulikuuma käsite "eduskunta"⁹²⁷ vietiin tarkoituksellisesti menneisyyteen, samoin vahva analogia ristiriitojen vuoksi vaikeuksiin joutuneista kansan valituista. Samankaltainen retoriikka toistui K. R. Melanderin elämäkertartikkelissa Kaarle XI:sta vuodelta 1908. Sen mukaisesti itsevaltainen monarkki ei – vaikka halutessaan olisi pystynyt – puuttunut lainsäädäntöön. Teoksen linjalle tyypillisesti lait ja niiden kunnioittaminen korotettiin lähes kaiken yläpuolelle.⁹²⁸

Ruotsin ajan itsevaltiutus näyttäytyi tässä yhteydessä lähes toivottavalta olotilalta. Sen sijaan vapaudenajan (1718–1772) "valtiosäätjä" Palmén ei suuremmin arvostanut, sillä niillä "– oli melkein rajaton valta, josta usein tuli vahinkoa julkisten asiain käsittelylle". Niinpä Kustaa III:n "vallankumoukset" olivat tavallaan aivan luontevia ja loogisia jatkumoa historiallisessa kehityksessä. Silti vuoden 1772 hallitusmuodon synnyn taustat ja tosiasiallinen kokonaisvaltainen sisältö piilotettiin päivämuistoon – lukuun ottamatta Robert Hermansonin umpipuissevaa ja asiaa lähinnä *perustuslaillisten* näkökulmasta valottanutta esitystä. Teossarjan päätoimittaja kuitenkin mainitsi, että vuoden 1789 jälkeen, kun säädöt olivat menettäneet kaiken muun ohella esitysoikeutensa, ei säädöillä ollut paljonkaan merkitystä; Ruotsin ja Suomen eron hetkellä "kansaneduskunnan asema" oli heikko.⁹²⁹

Valtiopäivien käytännön organisoitumisesta kirjoitettiin omaa aikaa edeltäviltä kausilta vain niukasti. Tämä johtui osin siitä, että varhaismodernin ajan valtiopäiväjärjestykset olivat nimensä mukaisesti enemmänkin järjestyssäntöjä kuin valtiopäivätoiminnan periaatteisiin tai valtasuhteisiin keskittyneitä ohjeistuksia. E. G. Palmén huomautti vuoden 1617 valtiopäiväjärjestyksen epämääräisyydestä, eivätkä vapaudenajan pitkälle kehitetyt säännötkään saaneet professoria lämpenemään. Nelisäätyinen edustuslaitos alkoi kokoontua säännöllisesti vasta ruotsalaisen esikuvan (vuodelta 1810) mukaan laaditun vuoden 1869 valtiopäiväjärjestyksen myötä, mikä "laina" auliisti viimein myönnettiin *Oman Maan* toisessa painoksessa. Autonomian ajalla asiasta oli vaiettava, vaikka monet tiesivätkin säädöksen perustan.⁹³⁰

E. G. Palmén ei peitellyt näkemystään Porvoon valtiopäivien ongelmallisuudesta, eikä hänen käsityksensä "valtion synnystä" Porvoossa edustanut yksiselitteisesti suomalaiskansallisen historiantutkimuksen näkemystä. Eräässä kirjoituksessaan hän totesikin, etteivät suomalaiset edes halunneet osallistua Porvoon kokoukseen, jonka päättyessäkään Suomea ei ollut vielä virallisesti erotettu Ruotsista: "[O]ikeuden kannalta – – valtiopäiväin koko työ – – oli hyvinkin horjuville perustuksille rakennettu."⁹³¹

Keisarin ja hänen uusien alamaistensa vuorovaikutuksesta ja ruotsalais-suomalaisen järjestyksen ainakin hienovaraisesta voimasta oman todistuksensa antoi K. W. Rauhala. Hän tiivisti Porvoon valtiopäivien avajaisaktin siihen, että toimitus suoritettiin ruotsalaisen mallin mukaisesti eli hallitsija antoi ensin hallitsijanvakuutuksensa ja vasta sen jälkeen säädöt vanhoivat uskollisuudenvalansa. Kyseinen yksityiskohta saattoi tuntua pieneltä, mutta sen symbolista arvoa – ja ylipäätään asian esittämistä *Omassa Maassa* nimenomaan tässä järjestyksessä – ei pidä aliarvioida.⁹³² Kuitenkin säätykokouksen merkitystä arvioidessaan Rauhala päätteli, ettei "Porvoon valtiopäivillä toimitettua yhdistämistä saata sanoa sopimukseksi".⁹³³

Porvoon jälkeen valtiopäiviä ei tunnetusti kutsuttu pitkään aikaan koolle, sillä keisarit tai häntä Suomessa edustaneet kenraalikuvernöörit eivät halunneet edistää sellaisia hankkeita. Menettely oli kuitenkin täysin kustavilaisten perustuslakien ja niiden myötä uudelleen käyttöön otetun vuoden 1617 valtiopäiväjärjestyksen hengen mukainen, sillä perustuslakeihin ei sisällynyt määräyksiä kokoon kutsumisen säännöllisyydestä.⁹³⁴

Vasta Aleksanteri II:n aikana tilanne muuttui. Puoli vuosisataa kestänyt lainsäädännön muuttumattomuus haittasi jo yhteiskunnan toimivuutta. Hallitsija ei silti ollut valmis valtiopäivien koollekutsumiseen, minkä vuoksi kiusallista tilannetta pyrittiin aluksi kiertämään erityisen "valiokunnan" avulla. Keisari ehti antaa jo huhtikuussa 1861 julistuksen valiokunnan perustamisesta, mutta Suomessa nousi valtaisa mielenosoituksiksi asti yltynyt vastalauseiden tulva. Joillekin aikalaisille keisarin julistus näyttäytyi jopa "vallankaappauksena". Valiokunnasta uhkasi tulla ennakkotapaus, joka väjäämättä johtaisi valtiopäivälaitoksen lakkauttamiseen.⁹³⁵ Palmén riemuitsi hallitsijan muuttaneen nopeasti alkuperäistä päätöstään. Keisari täsmensi kyseessä olevan neuvoa-antavan valiokunnan, ei valtiopäivien, jotka keisari lupasi kutsua koolle sitten, kun valiokunta oli saanut kerättyä asialistaa kasaan.⁹³⁶ Puolitoista kuukautta kevättälvella 1862 istunut valiokunta oli hyvä "esiharjoitus" tuleville valtiopäiville.⁹³⁷ Lopulta Puolan kapina ja suomalaisten esivaltaa kohtaan osoittama uskollisuus toivat uuden mahdollisuuden, kun Aleksanteri II halusi osoittaa Puolan kapinan veristä kukistamista paheksuneille ulkovalloille olevansa valmis antamaan lisää oikeuksia luotettaville alamaistensa. Vuodesta 1863 valtiopäivätoiminta⁹³⁸ alkoi uudestaan 54 vuoden tauon jälkeen.⁹³⁹

Säätyvaltiopäivien loppujaksoa lyhyesti käsiteltyään Palmén totesi ykskantaan, että edustuslaitos uudistettiin nopeasti marraskuun suurlakon jälkeen.⁹⁴⁰ Marraskuun manifestissa keisari antoi senaatin tehtäväksi valmistella kansanedustuslaitoksen uudistamista, jonka tuli perustua yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen. Muutama kuu-

kausi myöhemmin niin sanottu Hermansonin komitea ehdotti menestyksellisesti siirtymistä suhteellisella vaalitivalla sekä yleisillä ja yhtäläisillä vaaleilla valittavaan yksikamariseen eduskuntaan. Ensimmäisissä uuden mallin mukaisissa vaaleissa äänioikeutettujen määrä oli noin yhdeksän kertaa suurempi kuin säätyvaltiopäivien aikana.

Palménin niukkasnaisuuteen oli mitä ilmeisimmin syynä se, ettei ensimmäisen osan päätoimittaja suinkaan ollut kaikkein innokkain romuttamaan sinänsä jo raskaasti legitimitteettiään menettänyttä nelisäätyjärjestelmää. Kuitenkin jo 1800-luvun lopulla kansanedustuksen kehittämistä sisältäneet ajatukset olivat siirtyneet erilaisten järjestöjen kehiteltäviksi.⁹⁴¹ Palménille autonomian ajan lopun yksikamarinen eduskunta ei selvästikään näyttäytynyt samalla tavalla kuin myöhemmille tutkijoille merkittävänä kansallisten etujen puolustajana.⁹⁴²

Tätä taustaa vasten ei suuremmin yllätä, ettei *Oman Maan* ensimmäisessä ja toisessa painoksessa ainakaan liikaa iloittu Euroopan ensimmäisenä voimaan saatetusta miehille ja naisille yleisestä ja yhtäläisestä valtiollisesta äänioikeudesta. Osin kyse lienee ollut myös kirjoittajiksi valikoituneista henkilöistä. Esimerkiksi yksikamariseen eduskuntaan ja sen demokraattisesti valittuihin edustajiin varauksellisesti suhtautunut naisasialiikkeen voimainen Aleksandra Gripenberg (1857–1913) kirjasi 1910 varsin viileästi tämän kansainvälisesti merkittävän uudistuksen, vaalilakiin liittyneet prosessit sekä asiaankuuluvat pykälät, mutta toki samalla ilmaisi ilonsa siitä, että ”Suomen nainen” nautti ”jo neljättä vuotta tärkeintä kansalaisoikeutta, jonka saavuttamiseksi naiset suurissa sivistysmaissa vielä – – turhaan taistelevat.”⁹⁴³ Väinö Voionmaa kirjoitti äänioikeusasiasta eniten sekä ensimmäisessä että toisessa painoksessa. Hän liitti työväenliikettä koskevassa tekstissään äänioikeuden työväestön voimakkaisiin toimiin suurlakon 1905 yhteydessä. Hänen mukaansa yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta oli edeltänyt pitkään jatkunut ”luonnoton tila”, mikä johtui säätyedustuksesta kiinni pitäneiden ”ruotsinmielisten jarrutuksesta”.⁹⁴⁴

Yksikamarisen eduskunnan alkuvaiheista itseoikeutettu kirjoittamaan oli vankka perustuslaillinen, toisen sortokauden aikana jyrkkien kannanottojensa ja lainmukaisuuden vaalimisen vuoksi Siperiaan karkotettu P. E. Svinhufvud.⁹⁴⁵ Eduskunnan alkuaikoina keisari hajotti valtiopäivät useaan otteeseen, eikä vähiten puhemies Svinhufvudin jyrkkien lausuntojen vuoksi. Ensimmäisen painoksen päivämuisissa otettiin enemmän tai vähemmän peitellysti kantaa tukalaan tilanteeseen kertomalla toistuvista uusista vaaleista ja eduskunnan hajotuksista.⁹⁴⁶

Omassa Maassa moninkertaisen eduskunnan puhemies-juristin teksti oli varsin neutraali, sillä oikeudellisia normeja ja toiminnan rajoja pohtineesta, Suomen kansalaisille suunnatusta ohje- ja opastuskokoelmasta puuttuivat esimerkiksi Palménille tyypilliset poleemiset pistot. Niinpä eduskunnan tärkeimmiksi tehtäviksi todettiin yksinkertaisesti osallistuminen lainsäädäntöön ja ”valtion raha-asioiden järjestämiseen.” Käsitys Suomesta valtiona oli puhemiehelle itsestään selvä. Samalla tavoin kuin esimerkiksi Robert Hermanson omassa kirjoituksessaan, myös Svinhufvud korosti keisarin ja suuriruhtinaan velvollisuutta ottaa lainsäädäntöön ja säätyjen erioikeuksiin liittyvissä asioissa huomioon eduskunnan kanta ja monissa asioissa

suoranaisesti sen suostumus.⁹⁴⁸ Tekstissä on kuitenkin kiinnostavaa, että vuorovaikutus-teemaa sekä hallitsijan ja edustuslaitoksen suhdetta kuvataan ennen muuta normatiivisten määräysten, ei käytännön toiminnan kautta.

Yksikamarisen kansanedustuslaitoksen eduskuntatyöstä kirjoitettiin ensimmäisissä painoksissa varsin rajatusti, varsinkin historian näkökulmasta. Varsinaiseen kansanedustuksen, eduskuntalaitoksen ja hallituksen lähihistoriaan teksteissä puututtiin lähinnä konkreettisesti, muun muassa kuvattaessa Vaasan senaattia,⁹⁴⁹ tai yksittäisten historian merkkipäivien yhteydessä, joissa kansanedustuslaitoksella katsottiin olleen jokin merkitys. Vaikka tapahtumia ei kuvattu historiana, kyseessä oli kuitenkin joukko huomionarvoisia sattumuksia, joita oli tulkittava. Monista lähivuosien tapahtumista kerrottiin vain niukasti, ja moni yksikamarisen eduskunnan ensimmäisten vuosien ilmiö sivuutettiin kokonaan. Osasyynä tälle ratkaisulle oli kirjoittajien omakohtainen osallisuus tapahtumiin, joista monet olivat olleet myös asioina vaikeita. Sellaisia olivat porvarillisten ryhmien suhde Venäjään, sosialidemokraattien rooli, eduskunnan hajottaminen 1917, valtiollisten suhteiden järjestäminen keisarilliseen Saksaan ja tynkäeduskunta. Kirjoittajat käsittivät olevansa liian lähellä tapahtumia kyetäkseen antamaan niistä tällaiseen teokseen sen vaatimaa tasapainoista kuvaa. Haasteellisia lähihistorian tapahtumia jätettiin pois tarkoituksellisestikin, usein hurskaalla ajatuksella tuleville historiankirjoittajillekin jätettävästä tehtävästä. *Oma Maan* lukijoilleen lähimenneisyyden tärkeistä tapahtumista antamaan kuvaan nämä vaikenemiset vaikuttivat siksi johdonmukaisesti, että on vaikeaa olla ajattelematta kirjoittajien upottaneen valintoihinsa niin yleissivistyksellisiä kuin poliittisia motiiveja.

Edellä mainitut havainnot heijastelivat samalla laajemminkin vuosien 1917–1918 perspektiivissä leijaillutta kaihoa säätyvaltiopäiviin, joilla valtaa pitävillä oli näyttäytynyt oikea kansa, talonpojat. Vuoden 1918 kurkistusaukosta tarkasteltuna yksikamarisen eduskunnan aika oli ollut alempien vaistojen ja luokkapyyteiden esiinmarssi, joka tässä selitysmallissa johti aikanaan kansalaissotaan. Sortokausien aikana eliitti oli jakautunut tavalla, jonka arvet eivät olleet vieläkaan umpeutuneet; varsinkin maaliskuun (1917) vallankumouksen jälkeinen ”sortohallintoa” myötäilleiden virkamiesten erottaminen oli liian kipeä asia käsiteltäväksi edes voittajien näkökulmasta.

Esimerkki hiljaisesta unohduksesta on P. E. Svinhufvudin ja Eino J. Ahlan toisessa painoksessa oleva artikkeli Suomen eduskunnasta, joka lähestyi kansanedustusta lakitekstimäisesti selittäen suhteellisen vaalitavan, edustajan käsitteen ja eduskunnan rakenteellisen toiminnan. Tekstiä tosin vauhditettiin perustelemalla kansanedustuslaitoksen uudistustarvetta 1860-luvulta alkaen talouden ja sivistyksen nopealla kehityksellä. Muuten tapahtumahistoriaan ja yhteiskunnalliseen muutokseen viitattiin vain ohimennen, kun käsiteltiin itsenäistymistä seuranneita valtiopäiväjärjestyksen ja vaalilain muutosprosesseja.⁹⁵⁰

Ajallisesti liian läheltä teemaa käsitelleet aikalaiset eivät myöskään havainneet edustuksellisen kansanvallan alkuun liittynyttä parlamentarismien kehitystä vuoden 1917 jälkeen. Tätä ennen sellaisesta ei voinut puhua, sillä vaikka Suomeen syntyi moderni monipuoluejärjestelmä samoihin aikoihin yksikamarisen eduskunnan kanssa,

ongelmaksi muodostui autonomian ajan lopulla se, että Euroopan demokraattisimmin valitun kansanedustuslaitoksen toimintakykyä söi raskaasti kustavilaisen ajan perustuslakien takaama suuri hallitsijanvalta.⁹⁵¹

Säätyvaltiopäivien muuttuva kuva

Tulkinnat säätyvaltiopäivistä olivat 1950-luvulla kovin erilaisia vuosisadan alkuvuosikymmeniin verrattuna. E. G. Palmén puhui säätyvaltiopäivien jäsenistä ja muodostumisesta maan parhaiden voimien aikaansaannoksena; sääty-yhteiskunnan edustajana Palmén kirjoitti "kansalaisista", jotka edusmiesten kautta muodostivat oman säätynsä edustuksen.⁹⁵² Historiantutkija Uuno Tuominen ei kirjoittanut 1950-luvulla niinkään voimien paremmuudesta vaan niiden paikallisuudesta, sillä "kansanedustuksen juuret ovat jo ennen kristillistä aikaa muodostuneessa paikallisessa itsehallinnossa".⁹⁵³ Tuominen näki siten säätyedustuksessaakin demokraattisia piirteitä ja toisaalta korosti säätyedustuksen suomalaisuutta. Tämä näytti olevan eräänlainen keskitien selitystä hakeva tulkinta ajan työväenliikkeen historiatulkinnolle, sillä 1940-luvun jälkipuoliskolla julkaistut työväenliikkeen ja sosialidemokraattisen puolueen ensimmäiset laajat historiateokset korostivat säätyvaltiopäivien luokkaluonnetta ja epäkansanvaltaisuutta.⁹⁵⁴ Talonpoikainen vakaa sääty nähtiin kansan aitona edustajana, eivätkä sen alapuolella olevat ryhmät olleet merkittäviä yhteiskunnallisessa päätöksenteossa. Vaikka faktisesti säätyvaltiopäivillä tilanne oli juuri näin, niin silti tässä tulkinnassa oli kaikuja jo yksikamariseen eduskuntaan aluksi liittyneestä kritiikistä, jossa kansanedustajien nähtiin kehittyneen huonompaan suuntaan verrattuna säätyeduskunnan neljänteen säätyyn.⁹⁵⁵

Tuomiselle säätyvaltiopäivien merkitys näyttäytyi nimenomaan lakien kautta. Valtiopäivätoiminnan tuloksina syntyneet lait, kuten maalaiskuntien kunnallisasetus, kirkkolaki, asevelvollisuuslaki, rikoslaki ja viinalainsäädäntö, kuvastivat suomalaisen autonomian kehitystä ja asemaa ennen kaikkea itsenäisenä toimintana, ei osana Venäjää. Tällä näkökulmalla oli suora ajatuksellinen yhteytensä laillisuustaistelijoiden historiantulkintaan, joka korosti lain merkitystä autonomisen Suomen oikeuksien turvaajana.⁹⁵⁶

Tuomisen niin ikään kirjoittama autonomian kauden hallintohistoriallinen osuus⁹⁵⁷ rakentui oikeastaan kokonaan henkilöhistorian kautta. Kenraalikuvernöörien ja keskeisten hallintovirkamiesten viranhoito toimi artikkelissa autonomian ajan hallintokoneiston ja säätyvaltiopäivien valaisijana. Säätyvaltiopäivät kuvattiin sen sijaan lähes täysin tapahtumien kautta. Säätyvaltiopäivät muovasivat merkittävästi kansallista olemusta, josta ei kuitenkaan Tuomisen tekstin pohjalta noussut esiin yhtään merkittävää poliitikkoa. Ratkaisu on erikoinen, ellei sillä haluttu viestittää laajemmin valtiopäivien kansallista merkitystä: säätyvaltiopäivät oli yhteinen kansallinen ponnistus, vaikka Suomen kansaa edustivatkin niillä ainoastaan säädyt.⁹⁵⁸

Tuominen korosti 1850-luvun niin sanotun itämaisen sodan vaikutuksia eli Venäjän hetkellistä heikkoutta säätyvaltiopäivien taustatekijänä.⁹⁵⁹ Suomen – ja suomalaisten –

toiminta-alue oli rajattu ja historian esimerkki osoitti, että se oli vahvasti riippuvainen kulloisestakin valtiollisesta tilanteesta Venäjällä. Tällä ajattelulla oli vahva jalansijansa myös 1950-luvun Suomessa, mutta vuosisadan alun kirjoittajat eivät nostaneet tätä seikkaa keskustelussa esille juuri mitenkään.

Viisikymmenluvun tuoreet tulkinnat?

”Kohtalokkaimpia vaiheita maamme historiassa on ollut sen eroaminen Ruotsista ja Venäjän vallan alle joutuminen”, muistutti professori, historioitsija Aulis J. Alanen 1958 kirjoittaessaan Porvoon valtiopäivistä. Muotoilu ei jätä tulkinnanvaraa siihen, millainen dikotomia tähän sisältyi. Alanen kertasi Porvoon valtiopäiviä käsittelevässä tekstissään maailmansotien välisen ajan historian tutkimuksen varsin raskain sävyin piirretyn kuvan siitä, miten ”monet kerrat hävitys ja kuolema oli itärajan yli vyörynyt maahamme”.⁹⁶⁰

Kysymys Porvoon valtiopäivien merkityksestä on noussut tutkimuksellisesti kiinnostavaksi debatiksi oikeastaan vasta 1970-luvulta alkaen Osmo Jussilan ja Päiviö Tommilan teosten seurauksena. Ennen sitä historian tutkimus näyttää korostaneen Porvoon merkitystä Osmo Jussilan toteamuksen mukaan perustuslaillisen historian kirjoituksen tarpeisiin tapahtumana, jossa Suomen valtio syntytettiin.⁹⁶¹

Tämä käsitys kieltämättä vahvistuu, kun katsoo Aulis J. Alasen tekstiä, jossa oli sekä russofobisia vivahteita että toisaalta pikkutarkkaa kuvausta, joka ei niinkään korostanut tapahtuman suuria linjoja ja merkitystä – jossa tietenkin oli hyviäkin puolia oman keskushallinnon luomisineen – vaan muutosta itsessään. Mielenkiintoisella tavalla autonomian synnyn historian käsittely peilasi sen Suomen ilmasto, joka oli syntynyt toisen maailmansodan päättyessä.⁹⁶²

Selonteko Porvoon valtiopäivien etenemisestä toi lukijan eteen yksityiskohtaisen kuvauksen alustavista suunnitelmista, kokouspaikan valinnasta ja käsitellyistä asioista. Venäjän valloittamaksi joutuneen Suomen – Alanen ei suinkaan puhunut mistään ”itämaasta” tai Ruotsin osasta vaan yksinkertaisesti Suomesta – tulevaisuuden näköalat olivat Alasen esittäminä synkät; arvattavasti monet lukijat osasivat tehdä analogian oman aikansa isänmaahan ja sen ennusteeseen syksyllä 1944.

”Kaikista myönteisistä kokemuksistakin huolimatta oli ymmärrettävää, että kansamme suuri enemmistö varsin levottomin mielin suhtautui tulevaisuuteen, jonka tärkeänä valopilkuna tosin oli keisari-suuriruhtinaan suopeus, mutta jossa moni asia näytti epävarmalta ja pelottavalta.”⁹⁶³

Tämä tulkinta on vähintäänkin rohkea oletus, sillä Suomen kansan yhteistä käsitystä talvella 1809 tuskin oli olemassa, julkisesta mielipiteestä puhumattakaan. Sopii myös epäillä, kokivatko 1800-luvun alkukymmenten suomalaiset maansa tilannetta mitenkään erityisesti epävarmaksi, harvalukuista sivistyneistöä ehkä lukuun

ottamatta.⁹⁶⁴ Suomen syksyn 1944 tunnelmia leimasi epävarmuuden sijaan pikemminkin kaksijakoisuus, jossa rinnastukset vuoteen 1809 eivät olleet tavattomia.⁹⁶⁵

Alanen rakensi voimakkaasti perinteiseen kerrontaan sidottua tulkintaa, jossa oli lisäksi lähihistoriaan liittyviä opettavia vivahteita. Näkemys näyttää heijastelevan mielenkiintoisella tavalla erään aikakauden kaunokirjallisen teoksen, Mika Waltarin *Tanssi yli hautojen* (1944), tulkintoja. Sitäkin voidaan pitää yhtä lailla heikosti peiteltynä historian allegoriana sotienjälkeisestä Suomesta.⁹⁶⁶

Parlamenttityö ja poliittinen lähihistoria

Toisen maailmansodan jälkeen suomalaisessa parlamentarismissa tapahtui useita huomattavia murroksia, jotka muuttivat eduskunnan työskentelyä ja sen vaikutusta yhteiskuntaan laajemminkin. IKL:n katoaminen ja SKDL:n esiinmarssi muuttivat eduskunnan voimasuhteita. Sisäpoliittiseen tilanteeseen vaikuttivat kamppailu työväestön kannatuksesta sekä puoluepolitiikassa että ammattiyhdistysliikkeessä, asevelisocialistien yhteistyö oikealle ja kansandemokraattien yritykset hakea poliittista tukea isoveljeltä valvontakomissiossa.⁹⁶⁷ Ammattiyhdistysliikkeen aseman nopea vahvistuminen – ja hajaantuminen 1950-luvulle tultaessa – muutti myös työmarkkinapolitiikan asetelmia yhteiskunnallisessa päätöksenteossa.⁹⁶⁸ Siinä missä ennen toista maailmansotaa palkat ja työehdot olivat melko selkeästi työnantajien käsissä ja valtiovallan laeilla vahvistamia, säännöstelytaloudesta vähitellen irtaantuvassa Suomessa työmarkkinapolitiikan ja ammattiliittojen merkitys toisaalta työrauhan takaamisessa, toisaalta neuvotteluosapuolena nousi merkittäväksi.⁹⁶⁹ Tässä tilanteessa parlamentaarisen päätöksenteon rooli heikkeni – tai ainakin muuttui toisenlaiseksi mitä se oli ollut ennen sotaa.

Tästä historian murroksesta tarkasteltuna on houkuttelevaa vertailla rinnakkain kansanedustaja, rovasti Paavo Virkkusen (1874–1959) postuumisti 1960 ilmestynyttä kuvausta maailmansotien välisen ajan eduskunnan lainsäädäntötyöstä ja toisaalta valtiotieteilijä Tuttu Tarkiaisen (1912–1969) 1958 samaa asiaa teoreettisemmin lähestyvää tekstiä ”Suomalainen parlamentarismi”.⁹⁷⁰

Kummassakin tekstissä toteutuva aikalaistulkinta lähihistoriasta oli konservatiivinen, 1900-luvun alkukymmenten tapahtumahistoriaan sitoutuessaan tulkinnoiltaan pääosin perustuslaillinen. Käsittelytapa oli osin toimituksellisten ratkaisujen sanelema: *Oma Maa* ei toki kokonaan unohtanut työväkeä, mutta se oli karsinoitu yleisestä historiakuvasta pois omaksi artikkelikseen, ministeri ja pääjohtaja R. H. Oittisen laatimaan kirjoitukseen ”Suomen työväenliikkeen aatteellisista kehitysvaiheista”.⁹⁷¹

Tarkiaisen teksti parlamentarismista poikkesi kuitenkin olennaisessa kohdassa sekä *Oman Maan* yleisestä toimituksellisesta linjasta että ajan historiantulkinnasta. Hän mainitsi parlamentarismia rakentajana myös poliittiseksi liikkeeksi muotoutumassa olleen työväen, ”joka ennen pitkää liitti nimeensä tunnuksen sosialidemokraattinen”. Tarkiaisen mukaan työväenliike vaati ”hyvin radikaalisia muutoksia eduskuntalaitoksen

rakenteeseen ja vaalitapaan⁹⁷². Radikaalien muutosten sisältöä Tarkiainen ei selittänyt kuitenkaan tarkemmin.

Laillisuustaistelu oli edelleen niin keskeinen asia aikakauden historiankirjoituksessa, että se oli selitettävä jopa käsiteltäessä yksikamarisen eduskunnan muodostumista. Olennaista oli suhde Venäjään. Tuttu Tarkiaisen tulkinnassa Venäjän sorto laukaisi kansan laillisuustaistelun. Kansa ryhtyi suurlakossa ajamaan yksikamarista eduskuntaa, sillä "mikä tuki maalle sen suhteessa Venäjään olisi muodostunut siitä, jos valtiopäivät olisivat voineet todella esiintyä koko kansan tulkkina".⁹⁷³ Uusi valtiopäiväjärjestys ja vaalilaki olivat tässä kuvauksessa suurlakon tulos, koko kansan tahdon ilmentymä.

Tarkiaisen kuvauksessa sosialidemokraattinen työväenliike oli yksi parlamentarismien rakentajista, kun taas varsinkin varhaisemmat suurlakkokuvaukset pitivät työväenliikettä enemmänkin yhteistä tahtoa omilla vaatimuksillaan sekoittaneena häirikkönä.⁹⁷⁴ Toisen maailmansodan jälkeinen työväenliikkeen historiankirjoitus ja toisaalta ajankohtainen poliittinen tilanne loivat tarvetta korostaa sosialidemokraattisen työväenliikkeen roolia kansakunnan rakentajana. Taustalla vaikutti poliittisen kentän muutos, mikä näkyi sodan jälkeen kokoomuksen ja sosialidemokraattien nuoren polven niin sanottuna aseveliyhteistyönä kansandemokraattista liikettä vastaan. Poliittisten suhteiden uudelleenarvioinnissa sosialidemokraatitkin tulkittiin nyt kansakunnan rakentajiksi, kun ennen sotaa koko vasemmisto oli nähty yhtenä hajottavana elementtinä.

Tarkiainen teki suurlakosta kirjoittaessaan toisenkin merkittävän havainnon: "Kun – senaatti marraskuussa 1905 oli – – pyytänyt eronsa ja sen tilalle oli nimitetty perustuslaillinen senaatti, oli Suomessa tapahtunut ensimmäinen täydellinen hallituksenvaihdos ja samalla myös ensimmäinen hallituksen 'puoluevärin' vaihdos."⁹⁷⁵ Tämä seikka lausuttiin lähes ensimmäistä kertaa selkeäsanaisesti, ja samalla kirjoittaja riisui suurlakolta osan sen ylevästä kansallisesta sankaruudesta pois kirjoittamalla, että kyseessä oli myös sisäpoliittinen kamppailu.

Näköala yksikamarisen eduskunnan syntyyn liittyvään murrokseen on jännittävä. Tarkiainen toi esiin äänestäjien määrän kasvun yhdeksänkertaiseksi ja mainitsi naisten äänioikeuden. Hän ei silti, toisin kuin Suomen valtiosäännöstä kirjoittanut Paavo Kastari, nähnyt tapahtumaa sinänsä historiallisena – sitähan se oli lähes koko maailman mittakaavassa – vaan pohti yksikamarisen eduskunnan rakenteen muodostumista sisäpoliittisesta näkökulmasta. Tässä tulkinnassa muuta maailmaa ei edelleenkään ollut olemassa, vaan olennaista oli Suomi-keskeinen tarkastelunäkökulma; niin vuosisadan alussa kuin kirjoitusajankohtana eduskunnan vasemmisto-oikeisto-akseli ja siinä tapahtuneet nopeat muutokset olivat kirjoittajalle – ja oletetusti myös lukijalle – maailmanhistorian mittakaavaa olennaisempia seikkoja.⁹⁷⁶

Tarkiainen korosti yksikamarisen eduskunnan demokraattista luonnetta samalla kun painotti monipuoluejärjestelmän totaalista demokraattisuutta. Tarkiaisen mukaan "– – monipuolueisuus, jonka säilymistä suhteellinen vaalitapa on omiaan suosimaan, sai selvän ilmauksensa, ja useat niistä puolueista, joilla vuosikymmeniksi eteenpäin – – tuli olemaan sija maamme politiikassa, valtasivat osuutensa edustajapaikoista".⁹⁷⁷ Tämän

lauseen sisältämä ajatus oli hienovarainen; olihan parhaillaan eduskunnassa yksi puolue, joka ei kuulunut tähän parlamentaariseen perinteeseen – SKDL.

Tarkiaisen tekstin kantavana ajatuksena oli kansallisen järjestelmän kansanvaltaisuus, jota vahvistettiin usein esimerkein. Itse asiassa kansanvaltaisuus näyttäytyi tulkinnassa välineenä kansalliselle olemassaololle. Tämän Tarkiainen kirjoitti selvimmin esiin varsin erikoisessa kohdassa, puhuessaan levottomasta vuodesta 1917: "Mitä tulee parlamentaariseen hallitustavan omaksumiseen, se ei ollut enää vastenmielinen ajatus yhdellekään puolueelle. Sen toteuttamisessa nähtiin tuohon aikaan, v. 1917 erityinen turvakeino venäläistämispoliittikkaa vastaan, jos – – jälleen uusi sortokausi olisi koittanut."⁹⁷⁸ Lause on outo, jos vertaa sitä tapahtumahistoriaan. Vuoden 1917 tilanteessahan ei poliittiseen päätöksentekoon enää luotettu millään tasolla, vaan eri poliittiset ryhmät olivat syöksymässä kohti yhteenottoa aseellisine kaarteineen.⁹⁷⁹

Paavo Virkkusen parlamentaarinen historia

Rovasti, kansanedustaja ja kokoomuksen keskeisiin vaikuttajiin kuulunut Paavo Virkkunen oli 1950-luvun *Oman Maan* kirjoittajien joukossa jo melkoinen poikkeus, sekä ikänsä – hän oli kuollut 84-vuotiaana 1959 – että tulkintojensa puolesta. Virkkusen asema kuvasti kiinnostavalla tavalla sitä, miten vahvoja toista maailmansotaa edeltävän ajan aatteelliset virtaukset olivat vielä 1950-luvun Suomessa. Ajat muuttuivat mutta ihmiset eivät, ainakaan välttämättä. Toisen maailmansodan jälkeinen tilanne ja lähihistorian tulkintojen moninaistuminen ei juuri tavoittanut Virkkusen tekstiä, joka on paikoitellen jopa aikakauteensa nähden varsin värikästä.

Virkkunen taustoitti yksikamarisen eduskunnan syntyvaiheita toteamalla, kuinka "jo säätyvaltiopäivien loppuaikoina vahvistui lähinnä säätyjen suomenmielisissä edustajissa käsitys kansanedustuslaitoksen uudistamisen välttämättömyydestä".⁹⁸⁰ Tekstissä on selvä ajatuksellinen ero 1920-luvun eduskuntalaitosta käsittelevään Svinhufvudin ja Ahlan tekstiin, jonka eduskuntareformia taustoittavassa osuudessa on sosiaalishistoriallinen vivahde. Sen valossa yleinen yhteiskunnan kehitys oli johtanut kansanedustuslaitoksen muutokseen. Vanhan polven konservatiivina Virkkunen ei (enää) nähnyt yhteiskunnan yleisempää murrosta sääty-yhteiskunnasta teolliseen luokkien ja poliittisten ryhmien päätöksentekoon perustuvaksi yhteiskunnaksi olennaisena tekijänä, enempää kuin uusien sosiaaliryhmien – kuten työväestön – nousua ja järjestäytymistä vaan korosti päätöksenteon jatkuvuutta säätyvaltiopäiviltä yksikamariseen eduskuntaan.

Virkkusen tulkinnassa ilman perustuslaillisten aktiivista ja rohkeaa politiikkaa suurlakossa ei olisi saavutettu yksikamarista eduskuntaa. Vuoden 1918 sotaan johtanutta kehitystä parlamentaariselta tasolta tarkastellessaan Virkkunen ja myös Tarkiainen noteerasivat epäonnistuneen valtalin sekä vapaussodan, joka keskeytti lainsäädäntötyön. Kumpikaan ei kuitenkaan kommentoinut eduskunnan roolia sotaan johtavassa kehityksessä. Kyse ei ollut heille poliitikkojen kyvyttömyydestä ratkaista

tilannetta, ei päättämättömyydestä eikä poliittisesta umpikujasta, vaan parlamentarismien ulkopuolisesta tapahtumasta, joka pysäytti normaalin kehityksen.⁹⁸¹

Virkkunen edusti tulkinnoissaan maailmansotien välisen ajan konservatiivia, ei ehkä tyypillisimmillään vaan hivenen sen yli menen. Virkkunen oli yhteiskuntarakenteita säilyttävän "perityn vallan edustaja" viimeistä piirtoa myöten, joten hänen tulkintansa olivat sen mukaisia.⁹⁸² Vuoden 1918 sodan jälkeisiä vaiheita kuvatessaan Virkkuselle keskeisiä eivät olleet tuolloin toteutuneet sosiaalipoliittiset uudistukset, kuten oppivelvollisuus tai torpparivapautus. Myöskään työolosuhteita, sosiaalista huoltoa tai naisen oikeudellista asemaa avioliitossa koskeneet 1920-luvun lakiuudistukset eivät saaneet juuri huomiota.⁹⁸³ Hän toki mainitsi oppivelvollisuuden, kieltolain, torpparivapautuksen ja "huoltolainsäädännön" kehityksen, mutta valaisi niitä omasta näkökulmastaan. Torpparivapautus ei merkinnyt Virkkuselle yhteiskunnallista vakauttamista, vaan koko ilmiössä oli keskeisintä se "uhraus, jonka Suomen maataomistava väestö teki tämän uudistuksen toteuttamiseksi, – – [se] oli voimakas alkusysäys jatkuvalla reformiliikkeelle, jonka tarkoituksena on ollut lisätä itsenäisten maanomistajien lukumäärää".⁹⁸⁴

Ennen sosiaalipoliittisia uudistuksia Virkkunen nosti kansanedustuslaitoksen tekemänä keskeisinä uusina päätösinä Suomen lipun määrittelevän niin sanotun lippulain ja itsenäisen valtion rajat. Virkkunen esitteli tärkeinä virstanpylväinä valtion suvereniteetin määrittelyssä sinänsä keskeiset rajamääritykset ensinnä suhteessa Venäjään Tarton rauhanneuvotteluissa sekä toisaalta Suomen ja Ruotsin suhteita 1910- ja 1920-luvun vaihteessa vakavasti hiertäneen Ahvenanmaan kysymyksen. Suhteet ulkovaltoihin yleensä eivät olleet Virkkuselle kovinkaan tärkeitä – poikkeuksena Saksa – vaan hän koki tärkeäksi esitellä kansallisvaltion rajoja ja siihen liittyviä symboleja sekä kansanedustuslaitoksen roolia tässä määritys- ja käytännön työssä. Sotia seuranneiden alueluovutusten ja vuokra-alueiden luovutusten, joissa tiukimmillaan oli ollut kyse valtion maaperästä, jälkeisessä Suomessa Virkkusen kuvauksella oli mentaalinen syväsisältö: näin (lähi)historiassa rajattiin maamme valtiollinen alue.

Virkkusen näköala erityisesti sotien väliseen aikaan on erikoinen, sillä 1950-luvun Suomessa kirjoittaessaan hän mainitsi koko 1930-luvun lainsäädäntötyöstä keskeisenä – ja lähes ainoana – seikkana kommunismin vastustamisen. Toteamukset "taistelu kommunismia vastaan oli itsenäisen Suomen alkuvuosikymmeninä pitkällistä ja sitkeää" ja "kommunistien kiihotus Suomessa oli seuraus toisaalta sosialismin jakautumisesta meillä kuin muuallakin, toisaalta bolsevismin läheisyydestä"⁹⁸⁵ olivat kirjoitusaikana koko kansalle suunnatussa tietoteoksessa lähes avointa herjaamista. Tulkinta oli toki kansainväliseen, kommunismiin torjuvasti suhtautuneeseen MRA-liikkeeseen⁹⁸⁶ aktiivisesti osallistuneen konservatiivin ajattelun mukainen, mutta väkevä. Virkkusen näkökulmasta viidennen kolonnan mahdollisuus oli kansallisessakin kontekstissa aina otettava huomioon ja oltava varautunut sitä vastaan. Kirjoitusaikaansa sidottuna Virkkusen tekstissä oli silmiinpistävää sen avoin propagandistisuus, sillä artikkelia voi vaivatta luonnehtia hieman myöhemmin suosituksi tulleella käsitteellä "neuvostovastainen".

Mieliinpainuva on myös Virkkusen kuvaus kommunistilakien käsittelystä 1930, jolloin niiden hyväksyminen epäonnistui sosialidemokraattien vastustettua lakeja. Vastustuksen seurauksena eduskunta hajotettiin ja järjestettiin uudet vaalit. Presidentti Svinhufvudin kannustamana muodostettujen porvarillisten vaaliliittojen avulla uusi eduskunta lopulta vahvisti lait. Tapahtumasarja, joka myöhemmässä kirjallisuudessa on saanut varsin erilaisia tulkintoja⁹⁸⁷ ja josta jo 1950-luvulla oli toisenlaisia, poliittisesti tulehtuneita tulkintoja, oli Virkkuselle suuri isänmaallinen voimannäyttö: "Tällaista voimakasta yksimielisyyttä ei ollut nähty sitten vapaussodan aikojen. Syntyneet vaaliliitot olivat näkyvä todistus siitä, että käsitettiin ratkaisun tärkeys." Virkkunen jätti tekstiinsä kielellisesti värikkään testamentin, joka oli puhtaasti sopusoinnussa aikaisemmin sanotun kanssa: "Valppautta vaaditaan vartiopaikalla jokaiselta, joka on asetettu valvomaan itsenäisen Suomen säilymistä ja vakiintumista. Taistelu jatkuu, se on sitkeä, mutta se ei ole ikuinen eikä toivoton."⁹⁸⁸

Virkkunen ei sivunnut tekstissään sanallakaan yhtä lailla laillista yhteiskuntarauhaa ja järjestystä horjuttaneita kyydityksiä, Mäntsälän kapinaan ja Lapuan liikkeen lakkauttamiseen liittyneitä valtiollisia toimia, saati IKL:n lakkauttamisuhan aiheuttaneita "Kekkosen konsteja". Päinvastoin, artikkeli oli kommunisminvastaisuudessaan huikea poikkeus saman aikakauden historiaa käsitteleviin neutraaleihin ja tasapainotteleviin tietokirjateksteihin. Virkkunen toimi omien vaistojensa ja poliittisen ajattelunsa mukaisesti, mutta antoi samalla varsin häkellyttävän kuvan lähihistoriasta 1950- ja 1960-luvun oppikoulu- ja ylioppilasnuorisolle. Virkkusen kirjoituksen valossa ei ole kovin ihmeellistä, että tämän kaltaisia lähihistorian näkemyksiä ryhdyttiin muutamaa vuotta myöhemmin kyseenalaistamaan.

Vaikka tulkinnoissa on paljon eroja, ainakin yksi seikka yhdisti 1920-luvun ja 1950-luvun tulkintoja. Kuvattaessa 1920-luvun reformeja painopiste oli mielenkiintoisella tavalla – ehkä jonkin verran nykynäkemyksestä poiketen – valtiollisten rajojen määrittelyssä. Eduskuntalaitoksen keskeisimmäksi tehtäväksi näyttäytyi Suomen ulkoisten rajojen ja toisaalta presidentin, hallituksen ja eduskunnan välisen vallanjaon hallinta. Näkökulma oli voimakkaan valtiokeskeinen. Valtiolla oli ulkoiset tunnusmerkit, itsenäinen päätäntävalta sekä lippu ja rajat. Vasta kaukana näiden jälkeen tuli kansalainen, jonka elämää suojattiin, helpotettiin tai rajoitettiin lainsäädännöllä.

Parlamentaarisia näköaloja kuudella vuosikymmenellä

Oman Maan ensimmäisen ja toisen painoksen teksteissä viitattiin kansanedustuslaitoksen ja hallitsijan väliseen suhteeseen vain harvoin sellaisissa artikkeleissa, joissa otsikkojen perusteella olisi olettanut olevan paljonkin nimenomaan valtionjohdon ja kansanedustuslaitoksen vuorovaikutukseen ja yhteistoimintaan liittyviä sanamuotoja – myös siinä merkityksessä, että tuollainen suhde olisi kokonaan puuttunut. Erityisesti ensimmäisen painoksen kirjoituksissa korostuivat paremminkin *hallitsijan* oikeudet, kun taas edustuslaitoksen asemaa korostettiin lähinnä vain sinänsä

tärkeissä lainsäädäntöön ja verotuksen määräytymiseen liittyvissä kohdissa. Kansan ja hallitsijan välistä vuorovaikutusta ja varsinkin sen välttämättömyyttä korostaneet kirjoitukset olivat usein otsikoiltaan jotain aivan muuta kuin kansanedustuslaitokseen liittyviä. Vaikka E. G. Palmén ei tematiikkaan suoraan liittyvissä artikkeleissaan korostanutkaan vuorovaikutussuhdetta, niin silti hän aihepiirin tuntijana, käytännön säätyvaltiopäivämiehenä ja yksikamarisen eduskunnan jäsenenä toisti kaikissa mahdollisissa yhteyksissä esimerkiksi verotuksen kuuluneen valtiopäivillä päätettäviin asioihin.⁹⁸⁹

Varsinkin Palmén pyrki teksteillään valistamaan kansaa, mikä osittain johti anakronismeihin, kun sellaiset käsitteet kuin "kansalainen" ja "eduskunta" vietiin kuvaamaan ajallisesti kaukaisien aikojen sääty-yhteiskunnan todellisuutta. Henrik Stenius on laatinut monipuolisen analyysin kansalainen -käsitteen käytöstä 1800-luvun alkupuolelta 1910-luvun lopulle ja katsoo, että itsenäisyyden ajan alkuun mennessä käsite oli "apolitisoitu", mikä *Oman Maan* esimerkkien valossa vaikuttaa kuitenkin liian pitkälle viedyltä tulkinnalta.⁹⁹⁰

Varhempien painosten yleisteema, Suomi vähintään itsehallinnollisena *valtiona*, toistui myös kansanedustuksen ja valtiopäivätoiminnan kuvauksissa. Se näkyi hienovaraisina vihjauksina "valtionhallinnon" ja "maan lainsäädännön" yhteydessä ja perustui mitä suurimmassa määrin havaintoihin Ruotsin ajan käytänteistä. Kuitenkaan Ruotsin ajan perintöä ei varsinkaan ensimmäisessä painoksessa korostettu edustuslaitoksen osalta liikaa, sillä aihepiirin syvempi analyysi olisi osaltaan osoittanut Suomen aseman heiveröisyyden suhteessa mahtavaan keisarikuntaan ja sen itsevaltaiseen hallitsijaan.

Säätyvaltiopäivien kuvaukset ja vuosien 1808–1809 murros kytkeytyivät anakronistisesti Suomen aseman muutokseen toisen maailmansodan päättyessä. Tulkintakehyksenä toimi konservatiivisen arvomaailman edustajien huolestunut pelko tulevaisuudesta, mikä ei vastannut kokemusta sen enempää kauempana kuin lähihistoriassakaan.

Vuosisadan puoliväliin tultaessa myös sosialidemokraattinen liike nousi *Oman Maan* sivuilla aikaisemmista vuosikymmenistä poikkeavalla tavalla kansanvallan ja parlamentarismien rakentajaksi ja esitaistelijaksi. Kuva parlamentarismista moninaistui muutenkin, sillä kolmanteen painokseen sisällytettiin Paavo Virkkusen konservatiivinen ja aikakaudelleen jo epäkorrekti tuulahdus 1930-luvulta, Tuttu Tarkiaisen historiantutkimuksesta suuresti irrottautuva viileän akateeminen tulkinta sekä Uno Tuomisen kansanvaltaisuutta ja paikallisuutta – suomalaisuutta – korostanut parlamentarismien kuva. Jalon kansan parhaat pojat puolustivat parlamentarismien voimalla edelleen Suomea suuren Venäjän kyljessä, mutta avoimesta vastakkainasettelusta oli siirrytty monipuolisempaan tulkintaan.

Viitteet

⁹²⁰ Aatelistoa koskevan tutkimuksen tosiasiallisesta vähäisyydestä *Historiallisen Aikauskirjan* teemanumero 111(:2) (2013) ja siinä erityisesti Johanna Ilmakunnas, Marko Hakanen, Anu Lahtinen, Alex Snellman, "Aatelin tutkimus Suomessa".

⁹²¹ Kaarlo Österbladh, *Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809–1906: 1–2, 1809–1906*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 34, 36. SKHS 1933–1934 (587 s. + 708 s.); Sigurd Nordenstreng, *Porvarissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809–1906: 1–5*. Otava 1920, 1921, 1923, 1924, 1926 (360 s., 347 s., 398 s., 358 s., 384 s., alun perin ruotsiksi); Viljo Hytönen, *Talonpoikaissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809–1906: 1–2*. Tietosanakirja 1923, 1926 (363 s., 320 s.). Suomen kansanedustuslaitoksen historia -hanke kesti 1950-luvulta aina 1980-luvun alkuun: *Suomen kansanedustuslaitoksen historia 1–12*. Eduskunnan historiakomitea, [Valtioneuvoston kirjapaino, Valtion painatuskeskus] 1962–1982. Eduskunnan 100-vuotisjuhlan kunniaksi julkaistiin 2007–2008 12-osainen teossarja *Suomen eduskunta 100 vuotta. Eduskunta ja kansanvalta*. Edita.

⁹²² Petri Karonen on lukenut pääsääntöisesti ensimmäisen ja toisen painoksen tekstit ja Marko Tikka kolmannen painoksen.

⁹²³ E. G. Palmén, Valtiopäivälaitoksen historia. Teoksessa OM 1907, 305 (lainaus), 307; E. G. Palmén, Säätyedustuksen historia. Teoksessa OM 1920. Palmén selosti pitkään myös esimerkiksi vuoden 1878 asevelvollisuuslain syntyprosessia sekä sen mitätöitymistä vuoden 1899 ylimääräisillä valtiopäivillä. E. G. Palmén, Asevelvollisuudesta. Teoksessa OM 1909, 178–179, 184.

⁹²⁴ Esimerkiksi Palmén 1907, 305, 307. J. R. Danielson (Kalmari) oli kääntänyt ruotsin *medborgaren* "kansalaiseksi" vuonna 1889. "Kansanedustaja" puolestaan esiintyi hieman eri tavoin kirjoitettuna jo E. G. Palménin isän Johan Philip Palménin teoksen suomennoksessa 1863. Henrik Stenius, Kansalainen. Teoksessa Hyvärinen et al. (toim.) 2003, 315, viite 8; Pohjantammi 2003, 369.

⁹²⁵ Esimerkiksi Liikanen 1995; Ilkka Liikanen, *Kansa*. Teoksessa Hyvärinen et al. (toim.) 2003.

⁹²⁶ Palmén 1907, 309.

⁹²⁷ Suomenkielisiin sanomalehtiin käsite "eduskunta" ilmaantui vuoden 1863 vaiheilla, joten termi oli vähintään puolen vuosisadan ikäinen ja siten oletettavasti suurelle osalle yleisöä jo tuttu. – <http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/query.html>, "eduskunta" (20.11.2013). Pohjantammi 2003.

⁹²⁸ Aivan vastaavalla tavalla kirjoitti U. L. Lehtonen Aleksanteri I:stä käsittelevässä esityksessään. Lehtonen kertasi keisarin hallintokauden alkuvaiheen uudistussuunnitelmia tavalla, joka ei juuri jättänyt tulkinnanvaraa siitä, että tarkoituksena oli yhdistää sadan vuoden takaisen tapahtumat kirjoitushetkeen: " – – perustana tuli (Venäjällä) pitää kansalaisoikeuksien julistamista; niiden mukaan oli laillisuus saatava voimaan kaikkialla valtakunnassa, mielivaltaisuudet häädettävä oikeudenhoidosta ja hallitsijankin valta alistettava lakien rajoittamaksi." Kansalaisoikeuksien kohdalla ei edistytty, mutta hallinnossa tehtiin suuria uudistuksia ja Suomi sai "sisäisen itsenäisyytensä". K. R. Melander, Kaarle XI. Teoksessa OM 1908a, 509. Myös esimerkiksi Hermanson 1908 (Suomen perustuslait), 381; K. W. Rauhala, Porvoon valtiopäivät. Teoksessa OM 1908a; E. G. Palmén, Suomen valtiotalous 1809–1909. Teoksessa OM 1910, 284; U. L. Lehtonen, Aleksanteri I. Teoksessa OM 1911, 466–467 (lainaus), 468, 476 (lainaus); Jari Eilolan ja Marko Tikan artikkeli tässä teoksessa.

⁹²⁹ Vapaudenajan matalasta arvostuksesta ensimmäisen painoksen kirjoitusaikana kertoo vaikkapa toukokuun päivämuisto: "Säätyvallan" aikana käytettiin kuninkaan kumileimasinta vuodesta 1756 lähtien, ja "[i]tse asiassa ei kuninkaan valtaa ollutkaan, ja tämä valtiomuoto sai tuomionsa 19 p. elok. 1772". OM 1908b, 367. Elokuun päivämuiستossa mainittiin vuoden 1772 vallankumouksen yhteydessä muun muassa säätyjen johtajien pidättämiset sekä se, että hallitsija kaappasi sittemmin 1789 "muutamissa kohden [!] rajattoman vallan." OM 1909, 718. Helmikuun päivämuiستossa puolestaan todettiin vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjan hyväksymisprosessiin liittyvät laittomuudet ja epäselvyydet, mutta niitä ymmärrettävistä syistä johtuen liikaa paisuttelemana, koska kyseinen säädös oli kirjoitusaikana vallitsevaa lainsäädäntöä. Esimerkiksi OM 1907, 650. Palmén 1907, 309–310. Toiseen painokseen Palmén vielä kovensi sanojaan vapaudenajan järjestelmästä, Palmén 1920, 437–440.

⁹³⁰ Palmén 1920, 442. Valtiopäiväjärjestyksistä Ruotsin ja Suomen yhteisellä ajalla sekä Ruotsin vuoden 1810 valtiopäiväjärjestyksestä esimerkiksi Nils Herlitz, *Grunddragen av det svenska statskickets historia*. Sjötte upplagen. Nordstedt & Söner 1967.

⁹³¹ Palmén ilmaisi muissakin yhteyksissä tiedostavansa kustavilaisten perustuslakien tarjoaman suojan puutteellisuuden. E. G. Palmén & C. G. Estlander, Tammikuun valiokunta 1862. Teoksessa OM 1907 (kirjoittaja Palmén), 260; Kerttuli Saarni, Kysymys postimanifestin perustuslaillisuudesta. *Historiallinen Aikauskirja* (1965), 290–291; Soikkanen 2009, 36; myös Petri Karosen ja Antti Räihän artikkeli tässä teoksessa.

⁹³² Rauhala 1908a, 395–396.

⁹³³ Rauhala 1908a, 406.

-
- ⁹³⁴ Palmén & Estlander 1907 (kirjoittaja Palmén), 261–262.
- ⁹³⁵ Jo Porvoon valtiopäiviä ennakoineen venäläisten vaatimuksesta koolle kutsutun Suomen lähetyskunnan tarkastelussa mainittiin useita kertoja, että kyseinen puolipakolla Pietariin matkustanut joukko ei pitänyt itseään ”eduskuntana” tai valtiopäivinä. K. W. Rauhala, Suomen lähetyskunta. Teoksessa OM 1911, 149–151, 154.
- ⁹³⁶ Palmén & Estlander 1907 (kirjoittaja Palmén), 263–265. Lainsäädännön vanhentuneisuudesta E. G. Palmén, 1863–64 vuosien valtiopäivät. Teoksessa OM 1908a, 636.
- ⁹³⁷ Palmén & Estlander 1907 (kirjoittaja Palmén), 265, 267 (kirjoittaja Estlander). Estlanderin osuus oli aikanaan ilmestynyt vain ruotsiksi *Finsk Tidskriftissä* 1899 helmikuun manifestin julkaisemisen jälkeen, mikä osin kontekstoi ja selittää tekstin jyrkkiä ilmauksia. Myös esimerkiksi Palmén 1908a, 637.
- ⁹³⁸ Käsite ”valtiopäivät” oli suomen kielessä käytössä alusta alkaen, ruotsiksi kirjoitettiin edelleen *lantdageista*, esimerkiksi Pohjantammi 2003, 372.
- ⁹³⁹ Palmén 1908a, 638.
- ⁹⁴⁰ Kyseinen teksti lienee ollut perustana Kyläläisten Kirjasto -sarjassa Palménilta aikanaan ilmestyneessä niteessä. Tekstin tilannut Werner Söderström totesi sen valmistuttua, että olisi perusteltua kirjoittaa myös ”muutamia tyyniä ja vakavia sanoja neuvoksi ja opiksi kansallemme” yksikamarisen eduskunnan ajasta, joka oli jäänyt Palménin käsikirjoituksessa niukalle huomiolle. Helsingin yliopiston kirjasto, käsikirjoituskokoelma, Ernst Gustaf Palmén, luettelo 170, Coll. 165.16 (Werner Söderström E. G. Palménille 23.4.1908 ja 4.3.1909, josta lainaukset).
- ⁹⁴¹ Liikanen (2003, 299–300) viittaa tässä yhteydessä Risto Alapuron käsityksiin. Myös Risto Alapuro (et al.) (toim.), *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä 1987; Pohjantammi 2003, 381.
- ⁹⁴² Katso esimerkiksi Juhani Mylly, *Edustuksellisen kansanvallan läpimurto. Suomen eduskunta 100 vuotta*. 1. Edita 2006, 296.
- ⁹⁴³ Aleksandra Gripenberg, Suomen naisen oikeustila. Teoksessa OM 1910, 170; toisessa painoksessa teksti toistui lähes samana, mutta Tilma Hainari oli jättänyt viittaukset kansainväliseen tilanteeseen pois, koska painosten ilmestymisen välissä naisten äänioikeus oli toteutunut monissa muissakin maissa. Aleksandra Gripenberg ja Tilma Hainari, Suomen naisen oikeudellinen asema. Teoksessa OM 1923, 876; prosessikuvaukseen keskittyi myös äänioikeustaistelun varhaisvaiheiden kuvaus, Aleksandra Gripenberg, Naisasia Suomessa. Teoksessa OM 1908b, 374–375; Aleksandra Gripenberg ja Tilma Hainari, Naisasia Suomessa. Teoksessa OM 1920, 312–314. Myös Anja Halila kirjoitti samansuuntaisesti 1960-luvun alussa. Anja Halila, Naisen asema ja naisialliike Suomessa. Teoksessa OM 1962a, 84. Kinnunen 2013; kokonaisarvio naisten äänioikeustaistelusta Irma Sulkunen, Naisten voitto. Teoksessa Haapala et al. (toim.) 2008; Jari Eilolan ja Heli Valtosen artikkeli tässä teoksessa.
- ⁹⁴⁴ V. Voionmaa, Suomen työväenliike. Teoksessa OM 1911, 886, 888; Väinö Voionmaa, Suomen työväenliike. Teoksessa OM 1925, 870–872.
- ⁹⁴⁵ P. E. Svinhufvud, 1906 vuoden valtiopäiväjärjestys. Teoksessa OM 1909. Toisen painoksen ”Suomen eduskunta” -nimisen tekstin toisena kirjoittajana oli muun muassa eduskuntasihteerinä ja myöhemmin korkeimman hallinto-oikeuden jäsenenä toiminut Eino J. Ahla (OM 1923), mutta kirjoituksen yleisävy ei muuttunut.
- ⁹⁴⁶ Esimerkiksi OM 1909, 494.
- ⁹⁴⁸ Svinhufvud 1909, 294 (alkuperäisessä kursivoitu); Robert Hermanson, Suomen perustuslait. Teoksessa OM 1908, 384, 385.
- ⁹⁴⁹ Juhani Arajärvi, Suomen hallitus Vaasassa. Teoksessa OM 1923.
- ⁹⁵⁰ P. E. Svinhufvud & Eino J. Ahla, Suomen eduskunta. Teoksessa OM 1923.
- ⁹⁵¹ *Oman Maan* kirjoittajat eivät myöskään vertailleet laajasti suomalaista käytäntöä esimerkiksi muihin Pohjoismaihin, vaikka tässä käsittelyssä esimerkiksi Ruotsi kaksikamarijärjestelmineen ja ei-yleisine äänioikeuksineen olisi ollut vielä ensimmäisen painoksen julkaisuaikaan pahasti Suomea jäljessä. Katso esimerkiksi Mylly 2006, 295–296. Myös esimerkiksi Matti Klinge, *Kansa ja valta – eduskunnan historiaa*. Teoksessa Matti Klinge, *Mesimarja, myytti, Mannerheim. Tutkielmia ja puheenvuoroja*. Otava 1994.
- ⁹⁵² Palmén 1920, 424–428.
- ⁹⁵³ Uno Tuominen, Säätyedustuksen historia. Teoksessa OM 1958a, 375.
- ⁹⁵⁴ Esimerkiksi Y. K. Laine, *Kansanvaltaisuuksien läpimurto*. Teoksessa *Suomen poliittisen työväenliikkeen historia*. Tammi 1946, 37–42; R. H. Oittinen, Suomen työväenliikkeen synty. Teoksessa *Suomen sosialidemokraattinen työväenliike 1899–1949*, SDP 1949, 31–32.
- ⁹⁵⁵ Tästä esimerkkinä muun muassa jo oikeuslaitosta koskevassa tekstissä mainittu R. A. Wreden muistelmia. R. A. Wrede, *Vaikutelmia yksikamarisesta eduskunnasta*. Teoksessa *Murrosajoilta. Muistoja ja kokemuksia* 1. WSOY 1913.

-
- ⁹⁵⁶ Tästä tematiikasta esimerkiksi Tommila 1989, 175.
- ⁹⁵⁷ Uuno Tuominen, Tammikuun valiokunnasta helmikuun manifestiin. Teoksessa OM 1961a. Myös Ulla Koskisen ja Piia Einosen artikkeli tässä teoksessa.
- ⁹⁵⁸ "Kasvottomuus" näkyy myös esimerkiksi *Suomen kansanedustuslaitoksen historian* (SKELH) IV:ssa osassa (Eduskunnan historiakomitea 1974, kirjoittajat Eino Jutikkala, Patrik Lilius, Pirkko Rommi ja Uuno Tuominen). Tuominen kirjoitti myös muun muassa SKELH:n toiseen, lopulta vasta vuonna 1981 ilmestyneeseen osaan artikkelin "Valtiopäivätoiminnan satoa (1863–1879)", jossa käsitteli lyhyesti (kuvituksen kera s. 628–642) kunkin säädyn "kärkimiehiä".
- ⁹⁵⁹ Tuominen 1958a, 381–382.
- ⁹⁶⁰ Aulis J. Alanen, Porvoon valtiopäivät. Teoksessa OM 1958c, 442. Tästä myös Petri Karosen ja Nils Erik Villstrandin artikkeli tässä teoksessa.
- ⁹⁶¹ Jussila 2004, 13–14; Soikkanen (toim.) 2009. Myös esimerkiksi Petri Karosen ja Antti Räihän artikkeli tässä teoksessa.
- ⁹⁶² Aulis J. Alanen kirjoitti 1960-luvun alussa *Suomen historia vapaudenajalla* -teoksen esipuheessa, että 1700-luvun tapahtumilla ja teoksen laatimisajankohdalla oli selkeitä yhtymäkohtia. Alanen viittasi nimenomaan Ruotsin (Suomen) vaikeaan Venäjä- (Neuvostoliitto-) suhteeseen. Aulis J. Alanen, *Suomen historia vapaudenajalla. Jalmari Jaakkolan johdolla laaditun Suomen historian IX osa*. WSOY 1963, esipuhe.
- ⁹⁶³ Alanen 1958c, 454.
- ⁹⁶⁴ Suomen valloituksen ongelmallisista vaiheista erityisesti Lars Gabriel von Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland, 1808–09*. Helsingfors 1929; Villstrand 1999; Karonen 2014, 428 ja siinä mainittu kirjallisuus sekä Petri Karonen, Vad vet vi i dag om året 1809? *Tidskriften Skärgård 3/2007*.
- ⁹⁶⁵ Henrik Meinander, *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaisema*. Siltala 2009, 384–835.
- ⁹⁶⁶ Tätä on taitavasti eritellyt Markku Envall, *Suuri illusionisti. Mika Waltarin romaanit*. WSOY 1994, 170–173.
- ⁹⁶⁷ Tarkemmin muun muassa Osmo Jussila, *Suomen tie 1944–1948. Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa*. WSOY 1990; Jukka Nevakivi, *Zdanov Suomessa. Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu?* Otava 1995; Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY 1994; Kimmo Rentola, *Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958*. WSOY 1997.
- ⁹⁶⁸ Antero Jyränki, Kansanedustuslaitos ja valtiosääntö 1906–2005. Teoksessa Antero Jyränki & Jaakko Nousiainen, *Eduskunnan muuttuva asema*. Suomen eduskunta/Edita 2006, 65–66.
- ⁹⁶⁹ Toista maailmansotaa edeltävästä ajasta muun muassa Marjaana Valkonen, *Yhdessä elämä turvalliseksi. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1930–1947*. SAK 1987; Työmarkkinapolitiikan kehityksestä toisen maailmansodan jälkeen Tapio Bergholm, *Sopimustyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1944–1956*. Otava 2005, 11–72.
- ⁹⁷⁰ Paavo Virkkunen, Yksikamarisen eduskunnan historiaa. Teoksessa OM 1960a; Tuttu Tarkiainen, Suomalainen parlamentarismi. Teoksessa OM 1958a.
- ⁹⁷¹ R. H. Oittinen, Suomen työväenliikkeen aatteellisia kehitysvaiheita. Teoksessa OM 1959a. Katso myös edellä mainitut Väinö Voionmaan kirjoitukset ensimmäisessä ja toisessa painoksessa.
- ⁹⁷² Tarkiainen 1958a, 269.
- ⁹⁷³ Tarkiainen 1958a, 270.
- ⁹⁷⁴ Tulkinnoista laajemmin Haapala et al. (toim.) 2008; Tikka 2009.
- ⁹⁷⁵ Tarkiainen 1958a, 271.
- ⁹⁷⁶ Vertaa Paavo Kastari, Suomen valtiosääntö. Teoksessa OM 1960a, 262.
- ⁹⁷⁷ Tarkiainen 1958a, 270.
- ⁹⁷⁸ Tarkiainen 1958a, 272.
- ⁹⁷⁹ Katso esimerkiksi Haapala 1995.
- ⁹⁸⁰ Virkkunen 1960a, 300.
- ⁹⁸¹ Myös Petri Karosen ja Nils Erik Villstrandin artikkeli tässä teoksessa.
- ⁹⁸² Katso Pekka Suvanto, *Konservatismi Ranskan vallankumouksesta 1990-luvulle*. SHS 1994, 221–230. Käsitettä "perityn vallan edustaja" on lanseerannut meillä Vesa Vares, *Konservatiivi ja murrosvuodet. Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa vuoteen 1922*. Historiallisia Tutkimuksia 174. SHS 1993, 608. Myös Pirkko Leino-Kaukiainen, Suomalainen puolue 1905–1918. Teoksessa Pirkko Leino-Kaukiainen & Ari Uino, *Suomalaiskansallinen Kokoomus. Suomalaisen puolueen ja Kansallisen Kokoomuspuolueen historia vuoteen 1929*. Suomen Kansalliskirja Oy 1994, 241–242.
- ⁹⁸³ Tämä tulkinta on saanut laajemmin jalansijaa sosiaalishistorian yleisesitysten myötä 1990-luvulta alkaen. Esimerkiksi Jaakkola & Pulma & Satka & Urponen 1994.
- ⁹⁸⁴ Virkkunen 1960a, 308.

-
- ⁹⁸⁵ Virkkunen 1960a, 308.
- ⁹⁸⁶ MRA eli Moral Re-Armament oli Yhdysvalloista alkunsa saanut uskonnollinen liike, joka 1950- ja 1960-luvun Suomessa profiloitui kommunismin leviämistä vastustavaksi uskonnollis-poliittiseksi liikkeeksi.
- ⁹⁸⁷ Esimerkiksi Juha Siltala, *Lapuan Liike ja kyyditykset 1930*. Otava 1985; Kari Hokkanen, *Kyösti Kallio 1930–1940*. WSOY 1986; Vesa Vares, *Kokoomus ja demokratian kriisi 1929–1939*. Teoksessa Leino-Kaukiainen & Uino 2007.
- ⁹⁸⁸ Virkkunen 1960a, 309.
- ⁹⁸⁹ Edellä mainittujen lisäksi myös esimerkiksi E. G. Palmén, Veroparselien muuttamisesta. Teoksessa OM 1911, 159, 160.
- ⁹⁹⁰ Henrik Stenius on käyttänyt muun muassa E. G. Palménin isän Johan Philip Palménin vuonna 1859 julkaisemaa teosta *Juridisk handbok för medborgerlig bildning*, jonka Elias Lönnrot käänsi neljä vuotta myöhemmin suomeksi nimellä *La'in-opillinen käsikirja Yhteiseksi sivistykseksi* sekä suomalaisten puolueiden puolueohjelmia vuoteen 1918. Stenius 2003, 322–340, 350–356.
- ⁹⁹¹ Päiviö Tommila, Tiedonkulku ennen sanomalehdistöä. Teoksessa Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia* vol. 1. Sanomalehtien liitto r.y. 1988, 29; Päiviö Tommila, "Suomen sanomalehdistö 1700-luvulta nykypäivään". Teoksessa Kaarle Nordenstreng ja Osmo A. Wiilo (toim.), *Joukkoviestintä Suomessa*. Weilin+Göös 1994; Jari Eilolan ja Kirsi Salosen artikkeli tässä teoksessa.
- ⁹⁹² Tommila 1988, 43.
- ⁹⁹³ Julianne Schultz, *Reviving the fourth estate*. Cambridge University Press 1998. Isossa-Britanniassa 1780-luvulla syntynyt ajatus pohjautui Ison-Britannian parlamenttijärjestelmään, jossa muita "valtiomahteja" olivat parlamentin ylähuoneen papisto, jonka muodostivat anglikaanisen kirkon 26 piispaa ("The Lords Spiritual"), ylähuoneen aateliset ("The Lords Temporal") sekä alahuoneen parlamenttivaaleilla valitut jäsenet ("the Commons"). Suomesta esimerkiksi Raimo Salokangas, "Joukkotiedotus". Teoksessa Päiviö Tommila, Aimo Reitala, Veikko Kallio (toimituskunta), *Suomen kulttuurihistoria* 3. Itsenäisyyden aika. WSOY 1982, 157–186.
- ⁹⁹⁴ Kirjoittajat ovat yhdessä laatineet kokonaisuuden, mutta pääasiallisessa vastuussa ovat johdannon ja päätännön osalta olleet Antero Holmila ja Petri Karonen. Kuulutuksista ja muista osuuksista ennen sanomalehtien aikaa on kirjoittanut Nils Erik Villstrand, sanomalehdistöstä Ulla Koskinen ja Antero Holmila, sensuurista sekä tiedonvälityksen uusista kanavista Antero Holmila ja radio- ja tv-toiminnasta Petri Karonen. Ulla Koskinen on kääntänyt Nils Erik Villstrandin osuudet ruotsin kielestä.
- ⁹⁹⁵ Jürgen Habermas, *Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*. Suomentanut Veikko Pietilä. Vastapaino 2004 (alun perin ilmestynyt 1962), 34–35.
- ⁹⁹⁶ Habermas 2004, 64–66.
- ⁹⁹⁷ Habermas 2004, 44–47.
- ⁹⁹⁸ E. G. Palmén, Sanomalehdistö ja sen kehitys. Teoksessa OM 1907 ja E. G. Palmén, Suomen sanomalehdistöstä. Teoksessa OM 1920(a).
- ⁹⁹⁹ Aho oli kirjoittanut useita historiateoksia tiedonvälityksen alalta, Lauri Aho, *110-vuotias sanomalehti. 110 vuotta Uuden Suomen ja sen edeltäjien työtä*. Uusi Suomi 1947; Jyrki Vesikansa, Aho, Lauri Emil. [http://arkisto.kokoomus.net/kokoomusbiografia/elamakerta-artikkelit/aho-lauri-emil/\(17.9.2014\)](http://arkisto.kokoomus.net/kokoomusbiografia/elamakerta-artikkelit/aho-lauri-emil/(17.9.2014)).
- ¹⁰⁰⁰ V. Nenonen ja Max Alfthan, Lennätinlaitos ja telefoni Suomessa. Teoksessa OM 1911, 164–172; E. A. Berg, Lennätin ja puhelin Suomessa. Teoksessa OM 1925, 215–227; Radiosta ja televisiosta Vilho Suomi, Suomen yleisradio. Teoksessa OM 1961.
- ¹⁰⁰¹ K. O. Lindevik, Markkinoista Suomessa. Teoksessa OM 1924, 465; Nils Staf, *Marknad och möte. Studier rörande politiska underhandlingar med folkmenigheter i Sverige och Finland intill Gustav II Adolfs tid*. A. Börtzells Tryckeri 1935.
- ¹⁰⁰² Kaarlo Ignatius, Oikeudenhoidon kehitys 1734 vuoden lain ilmestymiseen asti. Teoksessa OM 1908b, 585–599 ja teoksessa OM 1922, 821–835. Raastuvanoikeuden merkityksestä tiedotuksen ja vuorovaikutuksen välineenä esimerkiksi Petri Karonen, "RAASTUVASSA TAVATAAN". *Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana*. Studia Historica Jyväskylänseia 51. Jyväskylän yliopisto 1995; Einonen 2005; Antti Räihä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Lappeenranta ja Hamina Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla*. Jyväskylä Studies in Humanities 183. Jyväskylän yliopisto 2012.
- ¹⁰⁰³ E. G. Palmén, Suomen kielen asema eri aikoina. Teoksessa OM 1909, 436–457. Toiseen painokseen tekstiä hieman lyhennettiin, mutta sisällöllisesti se säilyi samana. E. G. Palmén ja E. N. Setälä, Suomen kielen asema eri aikoina. Teoksessa OM 1923, 590–615.